

JERUZSÁLEM PUSZTULÁSA.

(Első közlemény.)

A *Bánk bán*nal foglalkozó kritikusok java része — Gyulai, Rákosi,¹ Bayer,² Alexander³ — a *Jeruzsálem pusztulásában* látja leghatározottabb jeleit Katona csodálatos fejlődésének — kezdetleges szinpadi kísérletektől, sablónos vitézi játékoktól a nagy tragédia felé — s bár egészben elhibázott alkotásnak tartják, egy-egy részletében tökéletes művészetet is látnak. Bayer *Bánk bán*ig a magyar irodalom páratlanul legkülönb eredeti drámájának tartja, Rákosi egy-két jelenetéről mély meggyőződéssel hirdeti, hogy csak azokból is tudhatnók, «hogy egyik legnagyobb magyar költőnk pihen a kecskeméti temetőben».

Noha vagy hetven esztendeje állandó az érdeklődés Katona tehetségének fejlődése és elsősorban a *Jeruzsálem pusztulása* iránt, eddig csak röviden, nagyobb összefüggésben, Katona pályájának vagy a magyar dráma történetének keretében foglalkoztak vele. Magának a drámának elég tüzetes elemzését és magyarázását nem próbálta meg senki, de arra a kérdésre sem adtak kielégítő, általánosságokon túlmenő feleletet, mi az, amiben már a *Bánk bán* költőjének sajátos tehetsége nyilvánul. Dicséretük túlzottnak tűnt fel, nem volt meggyőző, mivel nem támasztották meg részletesebb elemzéssel. Hiszen még azt sem próbálták megállapítani, mit talált Katona forrásában és mikép használta fel. Heinrich Gusztávnak azt a többször⁴ hangoztatott és másoktól is valószínűnek tartott véleményét sem tekinti mindenki elintézettnek, hogy *Bánk bán* előtt Katona minden drámája — tehát ez is — német darab átdolgozása. Pedig Katona maga megjelölte forrását, «Josephus Flavius, akkoriban volt Galilaeai Igazgató régtalált Írásait». Hogy Josephus műve Katona közvetlen forrása volt, azt igazolja, hogy a dráma szövegéből a Katona számára leginkább hozzáférhető igen régi latin változat követése tűnik ki, és az hogy

¹ *Képes magyar irodalomtörténet.* 1896. 338. l.

² *A magyar drámairodalom története.* 1897. I. 294. s k. l. és *Katona vál. munkái.* (Remekírók K. K.) XXV. l.

³ *Shakespeare és Katona.* Kisf. Társ. Évl. 36. k. 1913. 24. l.

⁴ EPhK. 1883. 937. l.; 1894. 481. l.

egy dátumot 1813-ik évi kalendárium alapján számított át. Az eseményeknek drámai cselekvénnyé koncentráálásában már egészen Katona módszere ismerhető fel, a drámának újabban közzétett átdolgozott töredékei meg azt mutatják, hogy e témájával épúgy újra meg újra foglalkozott a költő, mint a *Bánk bán*éval. Heinrich főérve félreértésen alapul; szerinte Katona, «midőn Bánk bán-t első művének nevezi, kétségtelenül első önálló eredeti művét érti alatta». Katona *első szülöttjét* ajánlja *szülővárosának*, első kiadott s így felajánlható munkáját. Ebből nem következik, hogy kéziratban levő korábbi drámáit mind meg akarná tagadni.

A következőkben a cselekvény elemzése folyamán kívánom mindenekelőtt megvilágítani, mikép formált Katona drámát a históriából. Jeruzsálem szenvedésének és pusztulásának megjelenítésében csakugyan mindenütt Josephus volt a forrása. Ott is az ő elbeszélését követi, hol német rémdrámák hatását sejtették. De ki fog tűnni az is, mily művészi tudatossággal keresi a módját, hogy lazán összefüggő egyes részletekből drámai cselekvényt, egységes küzdelmet alkosson, s mily finom érzéssel alakította már művészi céljának megfelelően azokat a rémes eseményeket, melyekért például a gyöngédelelkű Vértesy Jenő borzadva fordul el e drámától, azt mondván, hogy «a művészet sehol se enyhíti a mészárlások borzalmaiból».¹

I. A drámai cselekvény és forrása.

Josephus írásai közül Jeruzsálem ostromának történetét a *Bellum Judaicum*nak a Katonától használt latin fordítás szerint VI. és VII., a görög kéziratok és az újabb kiadások szerint V—VII. könyve beszéli el. A dráma személyeitől említett előzményekre vonatkozóan felhasználta Katona az előző könyveket is; a Berenicet illető adatokból látszik, hogy ismerte Josephus másik főművét, az *Antiquitates* is.

A végzetes háború legfőbb okozója, Gessius Florus helytartó, rablásaival és vérengzésével, melyet Berenicének, II. Agrippa király hűgának könyörgésére sem szüntetett meg, 68-ban lázadásra kényszerítette a legingerlékenyebb zsidókat. Jelentésére Cestius Gallus syriai igazgató Jeruzsálembe küldte egyik főemberét; ez meggyőződve, hogy a lázadás egyedül Florus ellen irányul, nyugalomra intette a lázongókat és visszatért Cestiushoz. Agrippa majdnem helyreállította a békét, de mikor Florus iránt is engedelmességet ajánlott, kikergették a városból. Cestius kudarcot vallván hadjáratával, kénytelen volt Neróhoz fordulni. Ez Vespasianust küldte a zsidók meg-

¹ A magyar romantikus dráma. 1913. 82. 1.

fékezésére. A zsidók is megpróbálták az ellenállást egész Judeában egységesen szervezni. Josephusnak Galilaea védelme jutott; Vespasianus elől Tiberiasba, majd Jotapatába menekült. E város ostromában maga Vespasianus is megsebesült, de végül Titus segítségével árulás és csel folytán bevette. Josephus foglyul esett, de Titus közbenjárására, s minthogy Vespasianus nagy jövőjét megjósolta, tisztelettel bántak vele. A rómaiak elfoglalták Galilaea összes városait; az utolsóból, Gischalából védelmezője, János egy éjszaka Jeruzsálembe szökött, ott a várost védő tyrannusok egyike lett, s a zeloták vezérét, a jeruzsálemi Eleazárt meglehetősen hátraszoritotta. A nép János és a zeloták kegyetlenségétől szorítva, Simont, Gioras fiát hívta be ellenük, s ezzel harmadik, még vérengzőbb tyrannust szabadított magára. Titus megérkeztekor, kire a császári trónra emelt atyja Jeruzsálem ostromát s a háboru befejezését bízta, a tyrannusok önző kegyetlensége miatt oly nagy volt a városban az inség, hogy Josephus szerint sokan felszabadítóként várták a római sereget. A külső veszedelem is csak részben csillapította a pártharcokat. Titus mindjárt megérkezése után körüllovagolta a falakat, hogy megismerje a legkönyömben támadható pontokat. Vele volt Josephus és közös barátjuk, Nikanor tribunus; miközben a zsidókat a város feladására igyekeztek rábeszélni, Nikanort a falról nyíllal megsebesítették.

Ekkor kezdődik a dráma s a város feldúlásának napján végződik, «8-ik Septemberben (Zsidó Kalend. 13-ik Elul)», mint Katona írja. Magában a drámában Eleazár mondja: «Tizenharmadik Elul legyen örök gyász Napotok szerentsétlenek, és sirassátok hamuba takart Atyátok Fiait.» E hely kedvéért volt fontos Katonának a zsidó dátum megállapítása. Josephus görög szövegében Gorpaios 8. napja a város végleges elfoglalásának napja. E napot veszi a többnyire Rufinusnak tulajdonított ókori latin fordítás, melynek igen korai kiadását¹ használta Katona, szeptember 8-ával azonosnak. Katona figyelmen kívül hagyva a nap- és holdév tartama közt levő különbséget, Elul 13-át írt, mert 1813-ban e nappal esett egybe szeptember 8. 1813-ból való kalendáriumot nézett meg — vagy talán már ebben az évben dolgozott drámáján s megkérdezte valakitől,

¹ Már az 1548-ban megjelent Gelenius-féle kiadás, melynek egy későbbi frankfurti változatát követi az 1755-ös nagyszombati és 1760-as egrői *Bellum Judaicum* is, a latin szöveg több kétségtelennek látszó hibáját görög kéziratok alapján kijavítja. Katona a korrigálatlan latin fordítást használta: a gischalai János nála is Lezzin fia, míg a görög és Gelenius óta a latin kiadások is Levi (Λήβος) fiának mondják; Júdás is csak a legrégebb latin változatban Dúd fia, egyebütt apja neve is Júdás, stb. A pesti egyetemi könyvtárban is meglévő kiadások közül egy 1524-ben Kölnben megjelent folio-kiadás (Flavii Josephi... opera... in Aedibus Eucharii Cervicorni) áll legközelebb ahhoz a szövegváltozathoz, melyet Katona ismer. Ezért Josephusból e kiadás alapján idézek.

milyen nap zsidó naptár szerint szept. 8. A kézirat címlapján álló 1814 évszám talán csak a befejezés éve; ez év július 27-én már a cenzor is engedélyezte a darab előadását.

*

Az *első felvonás* a Nikanor megsebesülését követő napok egyikén Titus táborában történik. Az ostrom késése miatt elégedetlen Gessius Florus épen vágyainak beteljesülésére, a város kincseire és Berenicére gondol, midőn megütközve, majd örvendve ez utóbbit közeledni látja. Berenice mint «közönséges zsidóné» jutott át pénze segítségével az őrségeken s reméli, hogy Titus csakhamar kezébe kerül. Mikor Florus eléje lép, megjéjed, de ráismervén, «felforr az epéje» és szemére veti kegyetlenségét. Védekezésére Cestiust is hozzá hasonló «nem ember»-nek mondja; tudja azt is, miket hazudott ennek Caesareában.¹ Fenyegetésére vad ellenállással kérdi, mikép kerülhetett újra ide, noha Gallus Rómába küldte, mint a háború okát.² Florus csakhamar fölébe kerekedik: ha ártatlanságról van szó, Berenice senkinek sem vethet szemére semmit. Szavai új tervet ébresztenek Berenicében: Titust elbolondítani s Florust kivégeztetni vele. Ez útját állja, törét könnyedén kicsavarja kezéből s cinikusan gúnyolódva igyekszik magához szorítani. A lármára belép Titus. Berenice fölényesen mosolyogva várja, míg fölismeri, s akkor igyekszik a helyzetet kihasználni. Florus maga is látja a vezér felindulását, el akar tűnni, de a királyné felszólítja Titust, adja a lictorok kezére gonosz-tetteiért. Titus Nero felmentő ítéletére hivatkozik. Berenice szemére veti, hogy Pilatus után még rosszabb helytartókat küldtek, a vérszopó Albinus után e sátánját a fősvénységnek, ki addig gyötrötte a népet, míg fel nem lázadt, s mikor a vének hozzáfolyamodtak, elfogatta őket és váltságdíjúl 17 talentumot kívánt kiadatni a templomból. Jocundust és Capitót a felizgatott tömeg ellen küldte, s 630 ember öletett meg. A nép «kénytelen volt a Szent Edényeket a Narbatába vinni.»³ Agrippa távollétében tőle kértek oltalmat s ő úgy, amint áldozni akart, meztláb ment könyörögni Florusnak, de hiába.⁴ Aztán Florus Cestiust harcra bírta.⁵ Eleazár megvédte a várost.⁶ A békiteni akaró Agrippát elűzték.⁷ Emlékezteti Titust annak szörnyű következményeire, hogy Florus Caesareában 20.000 embert végeztetett ki, Gebdon, Ptolemais, Gaza, Sebaste, Ascalon s egész Judaea zendülésére s vitézül vágja oda: «most is borzadva mutogatja a római nép Zabulon és Gabao környékét».

¹ V. ö. B. J. (*Bellum Judaicum*) II. 13; 16.

² B. J. II. 25.

³ B. J. II. 13. Albinus és Florus összehasonlítása. — II. 14. Florus gáz-tettei: a caesareai követség elfogatása, 17 talentum elrablása a szent kincsből; a Capito vezetésével (Jocundus más kapcsolatban szerepel) kivonult fenyítő csapat széteszlatja a Florust engesztelni akaró tömeget; másnap gyilkoltat le Florus 630 embert. Narbatába a caesareaiak a törvényátláklát vitték már előbb.

⁴ B. J. II. 15.

⁵ B. J. II. 16.

⁶ B. J. II. 17. Eleazár templomőrparancsnok a királyi csapatok ellen védi a templomot.

⁷ B. J. II. 19. Valójában e szír községeket a zsidók bosszúból pusztították el.

Betoront s emlékszik Jeruzsálem alatt elesett 6200 emberére.¹ Gamalánál Titus apja is megsebesülvén,² elpusztult volna, ha fia idejében segítségére nem jő. Észrevéven Titus elkomorodását, kacér számítással első találkozásukra emlékezteti. Ekkor azonban József Nikanorhoz hívja Titust. Ez nem engedi Berenicét távozni, érte hozott áldozatát emlegeti s Florust maga után parancsolva távozik. Berenice szemére veti Józsefnek, hogy galilaeai igazgatóvá tétetvén, Tiberiába s onnan Jotapatába húzódott vissza harc nélkül.³ József Tiberiából eredménytelenül küldött segítségkérő jelentésének,⁴ majd Malachus arab király Vespasianust segítő seregének⁵ említésével védekezik. Jotapata szerenczétlenségének sem oka; a vének, asszonyok és gyermekek nem engedték, hogy védelmét másnak adja át.⁶ Védelme nem volt gyöngye, hiszen Aphaca⁷ és Samaria⁸ eleste után is állott. Maga Vespasianus is megsebesült,⁹ csak Titus és emberei, élükön Domitius Sabinus és Sextus Calvarus alvezérekkel tudtak egy éjjel árulás folytán bejutni s csellel győztek a zsidó erőn.¹⁰ Ő egy kút oldalüregébe húzódott, végül egy asszony árulta el, s már rá akarták gyujtani a kutat, mikor végre Nikanor rábeszélésére engedett.¹¹ Jeruzsálem alá azért jött, mert tudta, hogy Florus is el fog jönni; Titust igyekszik az ostromtól tartóztatni, a zsidókat pedig a «magok megadására» rábírní. Békéltető útkon kapott halálos sebet Nikanor.¹² Berenice megilletődve ad hálát Istennek, hogy talált olyanra, ki vele egy célra törekszik. Az izgatott kitöréseit soká értelmetlenül hallgató Józsefnek elmondja, hogy meg akarja ölni Titust, majd a nép szörnyű szenvedéseinek festésével¹³ akarja tiltakozását legyőzni. József rettenetes lelkiállapotban menekülni akar ezek tudatától, de Berenice rikoltva, öreg szülei említésével megállítja: egy szűk toronyban sínlődnek¹⁴ és tőle várják szabadulásukat. Józsefben mégis felülkerekedik a szelid alázat, az atyjától tanult megnyugvás Istenben. Hogy

¹ B. J. II. 22. a zabuloni vérengzés. — II. 24. Gabaonál és Betoronnál az ostromra készülők, majd menekülő Cestius csapatait kaszabolják. Az elesett rómaiak száma csak a latin szöveg szerint több 6200-nál (5'00 gyalogos + 980 lovas), a görög szöveg a lovasok számát csak 380-ra teszi.

² B. J. IV. 1—2.

³ B. J. II. 25. Galilaea védője. III. 5. Tiberiába, III. 7. Jotapatába vonul.

⁴ B. J. III. 6.

⁵ B. J. III. 3.

⁶ B. J. III. 8.

⁷ B. J. III. 11. a görög szöveg sz. Iapha.

⁸ B. J. III. 12.

⁹ B. J. III. 9.

¹⁰ B. J. III. 13.

¹¹ B. J. III. 14.

¹² B. J. VI. 7.

¹³ Forrása a B. J. VI. k. 11. fejezete. Itt Katona drámai nyelve is Josephus retorikájára támaszkodik: «A Férj Feleségének, az Ifjak Szülőiknek és az Anyák Kisdedeiknek szájából vonják ki az ételt; és egy tsepp víz után sopánkodó Betegeknek a kezéből ragadják ki azon utolsó tseppet, melyet már szájokhoz visznek, hogy tseréppé száradt Nyelveket enyhíthessék.» ~ «Uxores viris et filii parentibus et quod miserrimum matres cibum infantibus ex ipso ore rapiebant et marcescentibus inter manus carissimis nemo parcebat, quin vitae guttas auferret» stb.

¹⁴ B. J. VI. 15.

Berenice vele, kit hála köt Titushoz, egyenlő helyzetben legyen, elárulja neki, hogy Titus feleségétől elvált öerte. — Távozásuk után Titus és Florus Nikanor halottas ágyától jönnek. Florus felhasználja a vezér gyászát bosszúvágya fölkelésére. Titus nagynehezen beleegyezik az ostrom elrendelésébe, de kiköti, hogy a templomot nem szabad bántani. Florus alázatosan siet a parancsot teljesíteni, de magában örül a templom kincseinek. Beront József, és Titus hiába igyekszik kemény maradni. Mikor József szüleit említi, kikről Titus nem is tudta, hogy élnek, megindul, az épen besiető Berenice könyörgésére pedig azokkal a szavakkal felel, melyekkel Suetonius szerint császár korában beszélt a könyörgőkről, és siet rendeletét visszavonni.

Ebben a felvonásban működik leghababban Katona drámateremtő képzelete; a római táborban az ostrom megindulásáért folyó küzdelmet hozza élénk feszülten drámai jelenetekben. Jóformán csak a küzdők érveléséből megvilágosodó előzmények dolgában támaszkodhatott itt Josephusra. Titus, Josephus szerint, a vezérek tanácskozásában mind a leghevesebbekkel, mind a nyugodt várakozást ajánlókkal szemben az egész várost körül fogó nagy fal építését határozta el, hogy lehetetlenné tegye a városbeliek érintkezését a külvilággal; ha nem sikerül őket megadásra kényszeríteni, még mindig ráérnek ostrommal harcolni az elgyöngült védők ellen.¹ Katona Titusa mindenáron el akarja kerülni az ostromot; e vágyában mindig megerősítik József könyörgései. Erről maga Josephus nem szól. Talán azoknak a könyörgőknek képviselőjéül is gondolta őt Katona, kikről a maga latin textusában² olvasott. A haditanács hevesvérű vezérei helyére viszont Florust, az egész szörnyű harc felidézőjét állította. Kettejük küzdelmének folyamánaként mutatja be Titus ingadozását az ostrom előtt. A bajkeverő intrikus és a békéltető «szürke zsidó» befolyásának küzdelme válságos fordulóponton jelenik meg előttünk: Nikanor lenyílása erős fegyvert adott Florus kezébe. Remekül kieszelt panaszokkal és szúrásokkal kierőszakolja a végső ostrom elrendelését. Josephus szerint is akkor határozta el Titus az ostromot, mikor Nikanor esetéből látta, hogy a zsidók mindenre el vannak szánva.³ Katonánál ezt a következtetést is csak Florus vezetésével vonja le. A pusztulást az utolsó percben még feltartóztatja József és Berenice könyörgése, de ezt utolsó retardációnak érezzük. Annál feszültebben várjuk az ellentétes erők küzdelmének végső alakulását, e páratlanul drámai expositiónak

¹ B. J. VI. 13.

² B. J. VI. 10. Titus megígérte, hogy mindenkinek visszaadja birtokát; ez után áll a latin fordításban: «Plurimi namque *petebant* sibi civitatem servari, templum vero civitati.» A helyes szöveg szerint itt is Titusról van szó, ki sokra tartotta, nagyon szerette volna megtartani a várost. L. *Flavii Josephi opera*, ed. Niese. 1894. Vol. VI. p. 480. περί πλείστον ἐποιεῖτο.

³ B. J. VI. 7. Caesar ex eo, quod nec ad salutem se hortantibus abstinere, excitatur in obsidionem.

megfelelően izgalmas fordulatot. Épen a felvonás végén érezzük legerősebben, hogy Titus viszonya Berenicehez, kiben most már szintén a szerelemnek kell úrrá lennie a bosszúvágyon, minden korábbinál hatalmasabb akadály lehet, és hogy Titus szerelmében is izgalmas összeroppanásnak kell következnie. A fordulatnak jönnie kell; hiszen az egész felvonás fölött ott lebeg már a közélő katasztrófa hangulata. Florus is emlegeti, hogy a város pusztulásának már a tyrannusok miatt is be kell következnie. De meggyőzőbbek és sejtetőbbek Berenice szörnyű szavai, melyekkel József előtt bizonyítani igyekeznek, hogy legfeljebb csak Titus megölése segíthet már a városon.

A második felvonás a körülzárt város szenvedéseit mutatja be néhány drámai jelenetben. A szín a «Nagy Piartz az Aula Regiában.»¹ Simon az élelemért könyörgő népet vad szidalmak és gúnyosan kegyetlen tanácsok után elkérgeti maga elől, aztán hasonlóan vad monológban töpreng tovább a hare lehetőségeiről.² Adiabeen jelenti, hogy a gischalai János elrabolta a szent edényeket, s ezért a templomban nagy kavarodás támadt. Simon csak akkor zúdul fel, mikor megtudta, hogy János csak a maga embereinek akar adni a kincsből. Siet kivenni belőle a részét. Távozásuk után bevánszorog Mária fiacskájával; morzsákat keres a földön, eredmény nélkül. Egyszerre felpattan, ráparancsol panaszkodó gyermekére, hogy aludjék. Gyümölcsöt vesz elő, borzadva próbálja szájához venni, de a fiú kikapja kezéből s csak akkor adja vissza, mikor anyja kést fog rá. Most maga az anya adja kezébe, de mielőtt harapna, rikoltva kikapja kezéből: «Mérges!» Az anyai szeretetnek és az éhenhalás rémének szörnyű vívódása még egyszer félbeszakad. Előbb Adiabeen jön arra. Segíteni nem tud rajtuk. Hiába is sietteti őket, hogy vonuljanak félre a vezérek útjából, mert az éhezőket agyonverik. János, Simon és Eleazár lármázva jönnek embereikkel. Simon és János egymásnak akarnak rontani, de Eleazár közéjük vonul. Simon a Betoronnál üldözött római sereggel kérédik³ és Gischalából való futását veti János szemére.⁴ Eleazár felháborodva támad rájuk, hogy hazájukat készek kényükért fölláldozni. Hivatkozik arra, hogy ő ugratta ki Florust Jeruzsálemből, ő «tette semmivé Phœbust és Porcatust, midőn általuk Agrippa Florust vissza akarta helyhezetni», ő «zavarta meg a syriai igazgatót, tette semmivé a pártos Manaimot, bosszulta meg Ananiás és Ezékiás halálát és tette Jeru'sálem egyik részét — a pártosoktól felgyújtott Stratopedost ismét virágzóvá,»⁵ míg

¹ A sok szabad térséggel és parkkal bíró palota leírása *B. J.* VI. 6.

² A tőle említett három tornyot (Hippicos, Mariamne, Phaselus) Josephus a világ legszebb tornyainak mondja (*B. J.* VI. 6.). A város területének felszántásakor Titus dicsősége jeléül hagyta meg őket. (*B. J.* VII. 18.)

³ *B. J.* II. 23.

⁴ *B. J.* III. 4.

⁵ Mindezt egy másik Eleazárról, a templomörség parancsnokáról, a lázongók első vezérééről mondja Josephus. *B. J.* II. 23. Phœbus és Porcatus (a név hibás olvasás folytán került a latin szövegbe Βορρζζοζ-ból) követségé. — II. 18. Manaimnak, Ananias pap, Eleazár atyja és Ezékiás gyilkosának, Stratopedos felgyújtói vezérének megölése.

közülük az egyik megfutott, a másik is idegen városból jött. Most már egyedül akar parancsolni zelotái élén. A flegmatikus János elvonul felekezeteivel, Simon utána akar rohanni, de meglátván a kezét kérve fölemelő Máriát és fiacskáját, «nékik berzenkedik»: „Egy keresztfára függesztlek és a Nyakadba akasztatom fel a gyermekedet!” Eleazár közbelépésére csodálkozva hagyja ott; ő inkább minden asszonyt megöletne, ha bandája egy csepp vérért megmentheti. Mária Eleazár lábához kúszik, kérdésére elmondja, hogy Vatezobrából az ellenség elől a városba menekült s ott az éhségre talált. Eleazár is megtagadja segítségét; nem éhezethet valakit érte saját emberei közül. Mikor végre a szerencsétlen asszony erőlködve, dadogva hízelegve magát ajánlja föl neki, hogy gyermekével az éhhaláltól menekedjék, átkozva hagyja ott a «betstelen asszonyt». Az utolsó hasztalan próba után a tébolyodáskezd erőt venni Márián. Féregként összegörnyedő fiának nyöszörgése egyre fokozza őrjöngését. A gyermek fölemelkedik: «Ha, édes anyám, hiszen már én jól laktam!» Elsárgulva mered rá, megérti, hogy ez az «Éhel halás Elő postája». Megrázkódik, a közeli pusztulás rémeit látja szeme előtt, belebotlik az előbb elejtett késbe, mereven nézi s arra gondol, hogy nemrég még élelmét metélte vele. Amint fia, megrémülve feldúlt arcától és szavaitól, felkiált: «Jaj, tán ismét meg akarsz ölni» — szörnyű gondolat érlelődik meg végleg zilált agyában. Úgy érzi, a Sátán kiált fiából, de minden sikoltása még őrjöngőbbé teszi, végül a maga éhségével s a gyermekre váró szörnyűségekkel mentve magát, megöli fiát. Aztán bámulva áll, majd az ismét arra jövő és megdöbbenve megálló Adiabeent súgva csitítja: «Pst!» és «leül a Fiához».

A gyermekét megölő Mária történetét, melyet Katona rémdrámákon nevelődött képzelete szülöttének szoktak tekinteni, Josephusból vette a költő. Josephus is a nép rémes ínségének minden részletezésnél jellemzőbb bizonyítékaul beszéli el a vatezobrai Máriának, Eleazár leányának történetét: Jeruzsálemben menekült, ott a tyrannusok és csatlósai mindenéből kifosztották. Mikor már nem tudott semmihez jutni, megragadta gyermekét, megölte és megfőzte magának. Az ajkára adott utolsó szenvedélyes szavakat Katona csaknem szóról-szóra fordítja:

Miserum te, infans, in bello et fame et seditione cui te servavero? Apud Romanos etiam si vixeris, serviturus es: fames autem praevenit servitutem: his vero seditiosi saeviores sunt. Esto igitur mihi cibus, et seditiosae furia et humanae vitae fabula, quae sola deest calamitatibus Judaeorum.

Nyomorult Fiútska! A Háború, Éhség és Tyrannusság közt minek hagyjalak én meg? A Rómiaiak közt, ha azt megéled, Rabszolgaságra jutsz: Az Éhség pedig előbb való a szolgaságnál: mind ezeknél — iszonyatosabbak a Tyrannusok!... Légy üdvösségem öszve tapodója — Fúriája a Tyrannusoknak és Meséje a késő Világnak. — Ez volt még hátra a Zsidók ínségéből.

E szenvedélyes kitörésnek drámai játékká tördelésével is Mária fokozatosan megbomló lelke küzdését juttatja Katona művészi tudatossággal kifejezésre. Az első szavakat fiát magá-

¹ B. J. VII. 8. A görög szövegben Βηθεζουβα a község neve.

hoz szorítva zokogja el s velük erősíteni akarja magát a szörnyű tette, elhallgattatni anyai érzését, de még nem képes rá, inkább tudna egy fenevadat megölni. Aztán eszébe jut Simon fenyegetése, látja már magát végsőt rángató gyermekével a keresztfán, s elkeseredése tetőpontján, tette szörnyűségének egy pillanatig még tudatában, átszűrja, aztán teljes lelki tompultságban ül melléje. Ez a borzalmas motívum — Josephus szerint végre Titus is azért ítélte méltónak a pusztulásra a várost, mert benne az anyák ily tette képesek — Katonánál a tett elkövetésekor még félig homályban van s csak az örülés víziói után villant fel egy pillanatra, de az anya búcsúszavaiban nem. Néhány évvel utóbb tovább finomult ízlése megütöközött azon is, hogy az anya nyílt színen gyilkolja meg gyermekét. A megkezdett új átdolgozásban a jelenet átalakult, a nélkül, hogy fokozódó tragikus feszültségéből veszített volna. A nép inségét, melyet ily tragikus példában jelenít meg Katona, a várost védő tyrannusok fokozzák a végsőkig. Tetteik közül gischalai János templomrablásáról és Eleazárnak ellene, majd Simon ellen való harcáról is beszél Josephus. Katona a helyzetre jellemző eseményeket mind koncentrálja. Josephus szerint a templomrablás közvetlenül az erősség elfoglalása előtt történt;¹ nála ebben az időben Eleazár már szövetségben áll Jánossal, noha korábban harcolt ellene, színre más gáztettei miatt, de Josephus szerint — s ebben is követi Katona — elsősorban azért, mert nem tudott belenyugodni, hogy a később bevonult tyrannus fölébe kerekedik.² Katona szerint a templomrablás ad okot az összetűzésre, de mikor Simon beavatkozik, az ő gonoszsága ellen támad főleg Eleazár is. Máriával való jelenetéből lát-szik, mennyire nem törődik az aránylag legemberibb vezér sem a néppel. Az egész felvonás érezteti, hogy az egykor nagy város halálra ítéltetett. Ahol a végső inségben a vezérek csak a hatalomért marakodnak, nem állítható meg a pusztulás. Josephus épen János templomrablásáról szólván, a maga istenes nyelvén fejezi ki e gondolatot, Katona drámai jeleneteivel kelti fel a katasztrófát váró hangulatot.

A *harmadik felvonás* elején Florus a vezéri sátor előtt gúnyolódva elmélkedik a vezér szerelméről, de — mivel a római törvények szerint a feleség megvetése nem bűn — még inkább a bosszúkivánó Berenicéről. De amint már késznek látszó munkája megbíúsultára gondol, ingerülten fakad ki ellene. Épen kapóra jött Polemon levele Berenicéhez; ha Titus megtudja, hogy Berenice megcsalta, mikor szabadnak mondta magát, eltaszítja. Az alkalom épen kedvező. Titust bántja Berenice meghökkenése és habozása házassági ajánlatával szemben. Berenice visszanyeri nyugalma, újra megöleli Titust, de ekkor hozza Florus a levelet, majd «mi lelte a királynét?» kérdéssel

¹ B. J. VI. 16. — ² B. J. VI. 1.

felhíván Titus figyelmét a levél hatására, «győzedelmes vigyorgással kisuhan». Titus követeli a levél közlését, végre fővezéri kötele-ségére hivatkozva kiragadja kezéből. A levélben Polemon törvényes hitestársa szemére veti bűneit, hűtlen távozását és bátyjával való viszonyát; megtiltja, hogy visszatérjen, de szabadságát nem adja vissza. Titus elkeseredve látja magát olyan bűnben, «melyet inkább útál a tízszeres halálnál». Berenice kibúvót keres: ő útálja Polemont s lelke férjének Titust tartja. De ez nem engedi szavakkal játszani. Távozni akar, úgy érzi, minden perc, melyet bűne tudatában vele tölt, növeli azt. Berenice szenvedélyesen tiltakozik: követni fogja minden lépését, s egész valójának összeomlása bizonyítéka lesz mindenki előtt keménységének. Érzi szavai hatását, látja a könnyet, mely Titus arcán lezördül, s azt hívén, nyert ügye van, nyakába akar borulni. Titus elhárítja ölelését s távozik, de meg akarja próbálni, élhetnek-e csak barátságban egymás közelében. Berenicének, indulatos haragja tetőpontján, Florus kerül útjába s tetetve kérdi felindulása okát. Újabb szerelmi vallomása még fokozza Berenice dühét, de aztán felajánlja magát jutalmul, ha nyugalmát vissza-szerzi. Florus kezébe adja a dráma elején elvett tört s akkori terve végrehajtására biztatja; ő készen áll embereivel mindenre. Berenice nem tud és nem akar gondolkozni, be akar menni, de épen kilép Titus, és ő ijedtében elejti a tört. Florus feltalálja magát s lesben álló embereivel a királynőt elfogatja. Titus elrendeli a «veszedelmes teremtés» kivezetését, de mindnyájukat megállítja József megjelenése. Elkeseredve fakad ki egy római ellen s a szerencsétlen zsidók sorsát panaszolja, kik nyomoruk elől átmenekültek. Florus észreveszi, hogy róla van szó, s mikor József a menekültek keresztrefeszítéséről szól, Titus előtt ismeretes vétkeikre hivatkozik. József folytatja a szörnyűségek sorát: mikép vagdosztatta el Florus egyesek kezét s küldte vissza őket mint szökevényeket a városba, nyitotta fel mások hasát esetleg elnyelt aranyak kedvéért.¹ Berenice megbánva, hogy e szörnyetegnek majdnem eszköze lett, megvallja: «Ezen törrel ő fegyverkeztetett fel!» Titus szörnyűködve bízza Florust saját emberei őrzetére, s József kérésére elmegy vele, hogy a zsidókat meg próbálják győzni a kegyetlenkedés önkényes voltáról. Florus meglegedetten állapítja meg, hogy Titus szerelmes vakságában saját kreaturáira bízta, s ismét alkura akar lépni Berenicével: ha díjul leköti magát, Titus életben marad vagy meghal, Jeruzsálem áll vagy pusztul kívánsága szerint. Berenice, kiben most már diadalmaskodott az érzéki vágyon is túl a Titusért való rajongás, most már együtt félti őt és a várost, s hirtelen elhatározással mindkettő megmaradása esetére fájdalmas megnyugvással igéri oda magát. Távozása után Florus elégedett cinizmussal mondja: «És én megmutatom, hogy Jeruzsálem elvész és Berenice mégis az enyim lesz.»

¹ E szörnyűségeket Katona Josephus könyve nyomán adja ennek ajkára, de ő tulajdonítja Florusnak. A menekültek hasát a *B. J.* (VI. 15.) szerint is Titus tudta nélkül, majd tilalma ellenére metszették föl, a többi szörnyűségeket azokon követték el, kik a városból csak élelemért akartak kilopódní s elfogattak. Ezek egy részét már Titus feszítette keresztre és csonkította meg, hogy megmutassa, mi vár azokra, kik nem adják meg magukat; azért is küldött vissza egyeseket levágott kézzel, hogy megcáfolják a tudatosan terjesztett hírt, hogy hozzámenekültekkel bánik így. (*B. J.* VI. 12.)

Az utolsó jelenés a békéltető kísérletet jeleníti meg. Az Antonia falain álló zsidók a Titusszal lent álló s épen hozzájuk szóló József szavainak folytatását sürgetik. Ez a hiábavaló és csak pusztulást hozó küzdelem abbahagyását ajánlja, de Eleazár úrulóknak mondja, Simon pedig gúnyosan támad Titusra, mert Józsefet igazolni próbálja. József felindultan tör ki az istentelen berzenkedők ellen és történeti példákkal bizonyítja, hogy a zsidók sohasem győztek más erővel, mint a segítségül hívott Isten erejével. Amint végig fokozódó fájdalommal mondott szavai után elfojtódva elhallgat, a zsidók felháborodva zúdulnak fel. Simon lenyilazza Titust, Eleazár egy nagy követ Józsefet találja. «Florus, aki kevéssel ez előtt bé sompojodott, nagy készséggel kiált: Rómaiak! Bosszú a Fő vezérért! rajta az ostromra!» — és megkezdődik a végső nagy ostrom az Antonia falai ellen.

József ajkára Katona a *Bellum Judaicum*ban talált nagy beszédét¹ adja, alig harmadrészére rövidítve, terjengős retorikáját drámaibbá téve. Josephus maga szól a városbeliek részéről történt félbeszakításról, de Titus jelenlétét itt nem említi. Megsebesülése is egy másik könyörgő útja alkalmával történt, szintén még közvetlenül az Antonia bevétele előtt.² Titus megsebesüléséről ott sem szól, sőt Titus vitette el a fal közeléből, mielőtt a nekibátorodó zsidók behurcolhatták volna. Talán a megsebesülésnek Dio Cassiusból³ ismeretes tényére támaszkodott itt Katona, de döntő fontosságot csak ő tulajdonít neki. József beszédét is ő tünteti fel utolsó próbának, s e legnagyobb tudatossággal felépített beszédének hatásával meggyőzőbben érzeteti minden kibékítés hiábavalóságát a védők dühös elszántságával szemben.

A véletlennek kicsinyes, az egész előkészítést céltalanná tevő beavatkozása erőltetettnek tűnik fel, szinte kiábrándítóan hat a nagyszerű, feszült várakozást keltő előkészület után. Vártuk, mint lobbantja fel Florus Titusban az indulatot, mely az ősi város lerombolására bírja. Cselét, ami Berenice befeketítését illeti, biztos számítással megvalósítja, de a Titus ellen való merénylet nem sikerül. A merénylőt maga fogja el, de most sem használhatja ki a helyzetet, mert József és az észbekapó Berenice megismertetik Titust újabb gonoszágaival. Titus végleg elfordul tőle s bár kegyelemből szabadon hagyja, lelkére többé nem hathat. Így nincs hátra más, mint Titus megsebesülését használni föl az ostrom megindítására. Ezzel a magáncselekvény, Titus és Berenice története iránt is csökken az érdeklődés, megszűnván a drámai feszültséget fokozó kapcsolata a történelmi főcselekvénnyel. A küzdelem sokszoros ingadozásával s az előzményektől független kimenetelével szemben alig

¹ VI. 11.

² B. J. VI. 15.

³ LXVI. 5.

gondolhatunk másra, mint hogy Katona több tervvel birkózott s nehezen tudott a kínálkozó megoldási módok közül választani. Ezért csökken a küzdelem drámaisága attól fogva, hogy Titus felismeri Berenice álnokságát; még akkor sem tud a várt elhatározásig jutni felindulásában. Szelid lelkületének következetes rajzára való törekvés is akadályozhatta Katonát a leg-tetszetősebb lehetőség továbbfejlesztésében. Berenice merénylétének, mely Titust szintén cselekvésre képtelenre tehetné a döntő pillanatban, nem szabad sikerülnie. Így Florus legkönnyebben akkor indíthatja meg a katonák bosszúvágyát, mikor Titus a várbeliektől kapott sebében eszméletlenül fekszik.

A *negyedik felvonás* elején József öreg szülei a börtönükül rendelt toronyban kockavetésből igyekeznek megtudni, melyikük hal meg előbb s találkozik holtan vélt fiukkal. Először elfelejtették megállapítani, a nagyobb vagy a kisebb szám jelenti-e a halált. Másodszer az asszony hetet dob. Matathias gyermekes örömmel tapsol: ennél csak többet dob. Dob és megmerevedve nézi: az ő kockái is hetet mutatnak. Egy darabig értelmetlenül bámulnak, aztán megilletődve olvassák le: «Egyszerre fogunk meghalni!» A korábbi öröket felváltja Júdás, Dúd fia a maga embereivel. Neki is eldicsekszenek sorsukkal. Észreveszik szokatlanul titokzatos komolyságát, de az kérdésüket elhárítja, aztán elmegy egy tébolyodott asszonyért, kit akkor látott, mikor eredménytelenül keresett az öregek számára ételmezt. Kérésére, bár nem tudják miért, újra imadkoznak, végre «a földre ereszkedve 's a falhoz támaszkodva 's ülve — elaluszna». Adiabeen jön a zavart elméjű Máriával. Tébolyodásán megindulva titkon házába vitte s elment valamit keresni neki. Visszatérvén, nagy főzésben találta. Most azt hívén, hogy becsapta őt, az edény egész tartalmát oda akarja adni katonáinak, de amint belényúlnak, mind visszarezzenek: «Dög!» A vezéreket a közvetlen veszedelem — az ostrom folyik — kibékíti egymással. Amint Adiabeen meglátják, lelkesen üdvözlik, hogy harmadmagával felgyújtotta a rómaiak machináit. Adiabeen most tér magához ámulatából, ráeszmél, hogy épen elindulásakor történt a falakon a láрма, ott is járt, a római táborba is tört, megfeledkezvén védencéről. Most ismerik csak föl az edény tartalmában a gyermek maradványait, csak most sujt le igazán mindenkit a megdöbbenés. Mária ott áll együgyűen, majd az edény mellé térdelve, félöntudattal zokogva kínálja őket a maradékkal. A vezérek igyekeznek eltitkolni az esetet, nehogy a csüggedést fokozza. Simon parancsára Adiabeen átadja Máriát az épen visszatérő Júdásnak, ki felismeri benne a keresett szegény asszonyt, s beviszi az öregekhez; őket felébresztvén titokzatosan biztatja, aztán kimegy. Az öregek eleinte húzódoznak a gyermekgyilkostól, de keserves fohászaik meghatják őket. Matathias máris igazoltak érzi Júdás biztatását: lesz, aki sírba kísérje őket. Mária a kislfiát siratván, Jeruzsálem közeli pusztulását jósolja: «Elhanyatlottál boldogságom tsillaga? Jeru'sálem is utánad fog költözni.» Júdás «mihelyt láttya, hogy bé setétedet, fel siet a falra, — néz — int egy őrzőnek a Toronymál, aki fel megy a falra, Júdás egy kötélén által le eresztí — egy darabig kifelé integet — végre le jön és a másik őrzőnek

mondja: „Eredj a többi négy Pajtássainkért!” Bemegy, hívja foglyait a szabadságra — fiukhoz, kinek «csak vállát sodrotta a kő». Ájtatos könyörgésbe merülve várja készülődésüket. De Simont az este rémségeinek, a sápadt asszonynak képe üldözi, s álmatlansága épen arra tereli ismét. Meg akar szabadulni látomásaitól, szét akarja loccsantani ölelés közben az örült asszony agyvelejét. Egyszerre embereket pillant meg a falon, megérti az árulást, lármát csap. Júdás kirohan, kardot ránt, de Simon ledöfi, majd a ráboruló Matathiasra támad, de az asszony fogja fel a szúrást. A rémülten segítségért kiáltó Máriát Simon «szerelmesen magához szorítja és ölni akarja», de a berohanó Eleazár megállítja. János is jön a zajra embereivel. Az ellenség már a falakon van.

Josephus Simon gázságai sorában említi apja fogságát s közvetlenül ez után szól az istentelenségeken felháborodó, de még inkább magát megmenteni akaró Júdásnak Simon véletlen megjelenése miatt sikertelen kísérletéről.¹ Katona forrásának pusztá sorrend-kapcsolatát bensőbbé teszi. Nála Júdás éppen Matathias öre, s pusztán a sok szörnyűségtől való irtózásból készül az árulásra. Simon itt már későn fedezi föl. Arra jövelele sem pusztá véletlen; lélektani motivuma a váratlan megjelenésnek a szegény Mária története. Josephus elbeszéli, mint főzte meg a gyilkos anya gyermekét s mint mutatta meg a maradékot a halállal fenyegetődő katonáknak.² Katona Máriája zavart elmével főzte meg áldozatát, mikor a nemeslelkű Adiabeen magára hagyta. A végső pusztulás előtt álló város helyzetének szörnyű tragikumát Mária és Adiabeen tettének összekapcsolása is művészi módon fokozza. Josephus is az adiabeeni vitéz hőstettét emeli ki a város védői részéről legméltóbb gyanánt.³ Katonánál a legjobb védő vitézi elragadtatása is egy szörnyű történet beteljesülését teszi lehetővé. A megdöbbent katonának a tébolyodott Mária ugyanazokkal a szavakkal kínálja gyermeke megmaradt részeit, mint Josephusnál:

bonam partem se reservasse (respondit)... Et hic, inquit, est vere filius, et facinus meum comedite: nam et ego comedi. Nolo ut sitis aut femina molliores, aut matre misericordiores. Quod si vos pietatem colitis, et mea sacrificia repudiatis, ego quidem comedi, reliquum eius me manebit.

Nagyobb részént meg hagytam ti néktek — Bizon, bizon mondom néktek, ez az én egyetlen egy Fiam és ezt én tselekedtem. Egyetek! — egyetek! — már én ettem... Ne legyetek gyengébbek egy Asszonynál, vagy egy Anyánál könyörületesebbek. Ha hogy a Természetet imádjátok és utáljátok az áldozatomat — jó — ez is nékem marad — másszor is meg fogok éhezni.

Így látjuk újra együtt az ostrom megindulása után a méltatlan vezéreket és kegyetlenségüknek meg az inségnek legszeren-

¹ B. J. VI. 15.

² B. J. VII. 8.

³ B. J. VI. 12.

csetlenebb áldozatát. Ennek a szavai jelzik közvetlenül a város eleste előtt a pusztulás megérkezését. A végső összeomlásban Katona belső oknak, nemes szándékú árulásnak tulajdonít döntő részt s ezzel is fokozza a pusztulás elkerülhetetlenségével járó tragikus hangulatot.

Ötödik felvonás. Az árulást követő reggel a lángoktól már félig beomlott templom előtt térdel Matathias nagy nehezen odahurcolt neje mellett. Mikor az meghal, «*elketlenül*» elterül mellette. «*Nagy Lárma, a Tűz tsillapodik.*» Eleazár jön katonákkal. Adiabeen mindnyájuknak az ő vezérsege alá állását jelenti be. Eleazár élükre áll, hogy szabadságra vagy a halálba vezesse őket, mivel az ellenséget visszaverni már nem lehet. Massadába kell átvágniok magukat s harcolni kétségbeesettek módjára, de előbb meg kell ölniük nejükét és gyermekeiket, hogy az ellenség kezére ne kerüljenek. Szavainak hatása alatt mindnyájan kirohannak, «*kívül verekedés és lárma; egy ideig üres a Theatrom*», aztán Titus jő. Hallani lehet, amint még kint a vitéz ellenség tiszteletét parancsolja, Eleazár meg a sikerült áttörés után Massadába vezényli övéit. Az összeomlott városba bevonuló Titus előtt Mária jár összetett kézzel; még mindig segítségért kiáltoz. Titus a templomot romokban látván, megretten. József csüggedten áll meg. Mária felismeri az öregeket, vígan ugrál hozzájuk, melléjük térdel és Matathiaszt szólólgatja. József ráborul szüleire. Matathias felébred, de «*ismét levágja magát*» a halott mellé. A fájdalmas csöndet Florus megjelenése szakítja meg. Jánost vonszolja Titus elé, ki csak most veszi megdöbbenve észre, hogy Florus még mindig szabadon cselekszik. János szitkozódva mondja el, hogy úgyis Titushoz igyekezett, s Florus csak azért hozta ide, hogy legyen mivel kérkednie. Titus atyjára akarja bízni János sorsát, de kicsinylő szavain megbosszankodva örökkös fogságra viteti. Berenice megjelenése mindnyájukat megállítja. Egy római katonát vonszol maga után. Florust meglátván, mellen ragadja s amint a pusztulás megindításával, bevégzésével is az ő eszköszegő gonoszságát vádolja. A katona a templomot Titus tilalma ellenére Florus vak eszközeként gyujtotta fel, pedig ő Titus és Jeruzsálem megmaradásáért magát is lekötötte a gonosztevőnek. Titus elérzékenyedik, Florust felháborodva megkötözteti és elhurcoltatja. Egyszerre rémes jelenés lepi meg őket: a szín közepén levő csatornanyílásnak, Katona szavával «*folyás (vulgo Schlauch)*»-nak, rostélyá alól szólítja egy hang Titust, majd egy «*lélek*» bújik elő s békességet kívánva el akar tűnni. Titus kérdésére Heli egykori főpapnak mondja magát s felszólítván a szent hely elhagyására, távozni akar a «*holtakhoz*», de Mária nem engedi, vele akar menni gyermekéhez. Titus észreveszi, hogy a jelenés Mária láttára visszarezzen, s el akarja rántani az asszonyt. Az álorcás Simon észreveszi, hogy elárulta magát, s leplét ledobván, Titushoz akar vágni, de Mária fejét találja. Megkötözik; örül, hogy utolsó órájában is vérben állhat, de Titus kimondja ítéletét: nem hal még meg, hanem ő lesz «*a triumphus áldozattya Capitolinus Jupiter Temploma előtt*». Mária a végső agóniában még egyszer átérzi tette szörnyűségét. Halálára Berenice figyelmezteti Titust, ki most már maga kéri, ne hagyja el, segítsen neki terhét viselni. A szenvedések látása egyre közelebb hozza őket. Titus sóhajtva,

könnyes szemmel fohászkozik, ne adjon többé Bellona ily győzelmet. Janust akarja tisztelni, hozzá imádkozik: «Templomodnak bézárt ajtaja engesztelje meg a Maneseket és ha Indulatosságom feledékenységéből aztat meg akarná nyitni, akkor azon omladékok, vér és keserves könnyek rettentenek engem attól vissza, mellyeket hátra hagyott *Jeru'sálem pusztulása!*» «Mind merően állásokban maradnak», e tableau előtt «a Kárpit le esik».

Van valami tableau-szerű csaknem az egész felvonásban. Az összes szereplőket elvonultatva, az elmúlt éjszaka folyamán összeomlott várost és a látvány lesújtó hatását a győzők vezérére mutatja be. Az első két jelenésen kívül Titus áll a csoport közepén. Két ízben imádkozik a romokon. Drámai mozgást főleg Florus és Berenice küzdelmének, továbbá Simon és Mária sorsának befejeződése visz e jelenetsorba. Minden kín megjelenik még egyszer, hogy összezúzza Titus nyugalmát. Az ősz Matathias neje holttesténél találkozik fiával. Ez kétségbeesetten süllyed magába az elpusztult templom és halott édesanyja előtt. A gyermekgyilkos anya Titus életét váltja meg halálával. Elmúlása egészen Katona leleménye. Simon szellemjátékát azonban forrásában találta. Josephus szerint ekkor Titus egy légiót hátrahagyván, már elvonult s csak híradásból értesült Simon elfogatásáról.¹ A tengerparti Caesareában hozták eléje a foglyot, s Josephus szerint is őt ölték meg mint a legyőzött nép vezérét Jupiter Capitolinus temploma előtt.² Katona itt is koncentrálna az eseményeket: Simon éppen Titus előtt bukkan föl s felfedeztetvén, meg akarja ölni, de szúrása Mária boldogtalan életét fejezi be; már fölfedezését is szerencsétlen áldozata viszontlátásától való megborzadása okozta. Katona eszeli ki azt is, hogy Simon Eli lelkének mondja magát; ez is fokozhatja az összeomlott templom előtt a lélekjelenés pillanatnyi hatását. Josephus említi János meghódolását és örökös fogságra ítéletét is, de a harmadik tyrannus sorsáról nem szól. Katonánál az önző kevélysége ellenére legemberibb vezér vitézi módon vágja ki magát, hogy aztán az utolsó erősséget védje utolsó percéig. Az ajkára adott szavak jórészt Josephusból valók, de ott a Massadát védő sicariusok vezére mondja őket; beszédéből Katona elhagyja a lélek halhatatlanságának stoikus-neoplatonikus elméletével s az indusok példájával biztató és a más városokban kegyetlenül megkínzott, legyilkolt és meggyalázott zsidó családok sorsával ijesztő példálózást, csak a legpatetikusabb kitöréseket használja föl.

Igy vonul el Titus előtt mindhárom vezér, jelenik meg legszánalmasabb áldozataiban a zsidóság szenvedése, s világosodik

¹ B. J. VII. 20.

² B. J. VII. 24.

³ B. J. VII. 17.

meg egy rómainak az összeomlást előkészítő ördögien céltudatos munkája. Simon kegyetlenségének megismerése is hozzájárul megnyugvása biztosításához, hogy ő nem tehet a pusztulásról. De hogy egy szerencsétlen asszony saját élete árán menti meg a fenevadtól, az ugyanakkor oly mélyen hatja át újból, hogy idegenkedve fordul el örökre minden harctól. Itt igyekezett Katona ismét valami tragikus színt árasztani Jeruzsálem pusztulásából a pusztító alakjára is, de ennek meggyőző és megrázó erejét is csökkenti a harmadik felvonás sarkalatos hibája. Ha Titus felindulásában maga indította volna meg az ostromot, abban a hitben, hogy jót cselekszik, sokkal megrendítőbb volna összeroppanása, mikor látja, hogy a vélt büntetés «a Jókat a Rosszakkal egyaránt viszi». A közbejött fordulat folytán csökkent a várakozás feszültsége is, és csak maga Jeruzsálem pusztulása maradt meg tragikus eseménynek. Ezt tüntetik föl a címen kívül, korszerű szokás szerint, az utolsó szavak is a dráma főtárgyának.

*

A zsidók szent városának összeomlását mutatja be a dráma. Egyének sorsa csak a pusztítás előidézése körül folyó harc tényezőjeként, vagy az összeomlás tragikumának fokozására kap helyet. Az érett drámaíró biztos látásával és erős színi érzékkel választotta ki Katona a leghatásosabb jeleneteket Josephusból, igyekezett a féléven át tartó, sokféleképen újra meg újra kezdetű ostrom történetéből egységes drámai cselekvényt teremteni. Nikanor megsebesülése a megszállás legkezdetén történt, a végső ostrom maga is hosszú ideig tartott, sőt a templom felgyújtása és az egész város bevétele közt is négy hét telt el. Katonánál az első felvonásban hallunk Nikanor haláláról, ugyanitt rendeli el Titus először a nagy ostromot és vonja vissza rendeletét. Az első és harmadik felvonás közt legfeljebb egy-két nap telhetett el, mert Titus szavaiból érezhető, hogy Berenicével való viszonya csak most kezdődött. Elválásuk és Florus őrizetbe vétele után Titus Józseffel azonnal a vár alá megy. Megsebesülésük után mindjárt megindul az ostrom. A városban történőket megjelenítő második és negyedik felvonás közt csak néhány óra telhetik el: Máriát ugyanis Adiabeen a gyermek holttestével a maga házába vitte, s épen mikor számára élelmet akart keresni, kezdődött a lárma a falakon; mikor visszatért, újra a tűzhelynél találta az asszonyt. E napot követő éjszaka-kára készíti elő Júdás a vár feladását, s hajnalra a város már romokban hever. A második felvonástól végig két egymást követő napon történik a dráma. Csak az első felvonás után képzelhető néhány napi szünet, az is kérdés, jogosan-e.

E szoros koncentráció ellenére az érdek állandó egysége nincs meg a drámában. A tragikum más oldalon van, mint

ahol maga a drámai küzdelem folyik, s e küzdelem maga a darab közepén céltalanná válik: legaktívabb részese nem az izgalmasan indult s csaknem végéhez is eljutó harc útján, hanem attól független véletlen folytán indítja meg a pusztítást. Jeruzsálem tragédiájából csak a közeledő és bekövetkező összeomlás tragikus hangulata van meg, méltó küzdelemnek a fenyegető veszély ellenében nyoma sincs. A pusztulás kezdetétől ott lebeg a város fölött és szedi áldozatait; a katasztrófális helyzetben a legnemesebb törekvés is újabb egyéni tragédiák beteljesítőjévé válhatik. Csak az ellenséges vezér szelidsége áll a rombolás útjában. Leküzdéséért harcol a gonosz egy Titus lelkére hatni tudó jámbor és egy királynő ellen, ki a vezér szerelmét bírja. Kivált Florus és Berenice jelleméből fejlesztett küzdelem elképzelésével teremtett Katona drámát a históriából, de drámájának addig művészi módon fokozott feszültségét az idealizált Titus aggodalmasan következetes cselekedtetésével gyöngítette. Hogy miért vált munka közben fontosabbá Titus megrendíthetetlen jóságának a dráma rovására való érvényesítése, arra a magyarázatot megkísérelni a dráma alakjainak megvilágítása során lesz helyén. Ez teheti a költő tudatos munkájának megértését is teljesebbé.

II. A dráma személyei.

Katonánál a Jeruzsálemet ostromló TITUS már az az «amor ac deliciae generis humani», akivé a történetírás rövid uralkodása becsületes nyugalmaért formálta. Pedig a források az ifjú Titus vad szenvedélyességéről, szörnyű kicsapongásairól is tudnak és — épen Jeruzsálem elpusztításával kapcsolatban — indulatos kegyetlenségről. Csak Josephus, kit személyes hála csatolt hozzá s az önvédelem célzata is erre készítetett, igyekezett vezérkedését is idealizálni: Titus nála csak a pusztulást a lázadók gonoszsága miatt elhatározó Isten akaratának végrehajtója; a legnagyobb szelidséggel próbálja elkerülni a harcot, majd mikor tilalma ellenére pusztítanak el mindent, megilletődve áll meg a romok közt.¹ Josephus jellemzését fogadta el Katona s egyoldalúságában még túlozta, pedig ismert más forrásokat is. Suetoniust, mint Titus feleségei nevének írásából látszik, valószínűleg szintén igen régi kiadásban forgatta. Titus a zsidó háború kezdetekor másodszer volt nős, első neje meghalt, a másodiktól — a régi Suetonius-kiadások és Katona szerint Martia Fulviától — egy leánya is volt, de elvált tőle, egyes történetírók gyanítása szerint² is már Bereniceért. Katona

¹ B. J. VII. 10.; VII. 24.

² Pl. Salvador (- Eichler): *Geschichte der Römerherrschaft in Judäa*. II. Bremen. 1847. 120. l.

azokkal a mondásokkal is jellemzi, melyeket élete utolsó éveiből tőle és róla idéztek. Az «Emberi nemzet gyönyörűsége» névre hivatkozik Berenice, utóbb gúnyosan Florus is. A könyörgőkről szokta mondani Seutonius¹ szerint: «non oportere quemquam a sermone principis tristem discedere». Katonánál Józsefet és Berenicét bocsátja el e szavakkal: «Megszomorodva a Fejedelem elől egy Embernek sem kelletik el menni.»

A drámában a történelem számító, erős vezére gyöngye, szelid ember. Fél a cselekvés kényszerétől, kerüli a felelősséggel járó elhatározást. Florust nem meri idejében megbüntetni, Nero felmentő ítéletére, majd a zsidó felfogás egyoldalúságára hivatkozva akar kitérni Berenice kérése elől. Gyöngeség, befolyásolhatóság mellett a cselekvésnek ugyanez a kerülése jellemző Florus rábeszélésével szemben való viselkedésére is. A legközvetlenebbül adódó célkitűzést is más vonatja le vele. Az ostrom elrendelése után is csak a megnyugvás szükségletéből győzi meg magát arról, hogy kierőszakolt elhatározása helyes, de József panaszára ismét a puha jóság győz benne, Berenice kérése pedig végleg meglágyítja. Szerelme és erényessége egyaránt érzelgős. Felháborodása a házasságtörő Berenicével szemben, mikor lealacsonyítva látja magát, ki «bálványul választotta Lelkének a Becsületet», azt a hitet kelti, hogy — ha pillanatnyi fellobbanásban is — valódi szenvedélyre válik képessé, utálni, gyűlölni is képes előbbi szerelmét s azt a Jeruzsálemet, mely általa büszkeségét, becsületét rabolta el. Itt éri el a drámai érdek tetőpontját, itt érezzük legerősebben a szoros kapcsolatot Jeruzsálem sorsa és Titus szerelmi története közt. De Berenice sirása meglágyítja Titust; bár ravasz mentségét elutasítja, az ő orcáján is könny gördül le, s mikor Berenice meg akarja ölelni, elvonja ugyan magát, de gyűlölni már nem tud s meg akarja próbálni, «ha a szeretetet megvetve, a Barátságot felveheti-é». Az erényes, de gyöngeségig szelid és csak az imént szerelme tetőpontján volt Titus felháborodása Berenice síró könyörgésével szemben természetesen megnyihült; végső elhatározása után Berenicével együtt érezzük, hogy az egészen el nem tűnt szerelemnek nem kis része volt benne. A lélekrajz a jelenet folyamán következetes, a legnagyobb finomságokig valószerű, de a cselekvény fejlesztésének végzetes hibájává lesz, hogy Titus első felháborodásában nem jut el a cselekvésig. Felindulása megújulására alkalmat adna Berenice merénylete, de az első megütközés után nyugodt méltósággal csak elvezetéséről intézkedik s mikor megtudja, hogy Florus adta kezébe a tört is, búcsúszavaiból ismét kiérezhető meghatottsága. Florust újabb kegyetlenkedéseinek halatára iszonyodva és szégyenkezve, hogy «mindezt egy római

¹ T. Flavius Vespasianus (*Vitae Caesarum*), S. c.

cselekedhette», őrizetbe véteti, de szerelme fájdmától még mindig elvakultan saját embereire bizza. Így eszméletlensége idején Florus felszólítására indulhat meg a végső harc. A városbeliek már a város eleste előtt megtudják, hogy Titus csak megsebesítettetett. A bevonulók közt már maga is ott van s «rettenve» áll meg a tilalma ellen felgyújtott szentély előtt. Az, hogy József, Mária kiáltásaitól útbaigazítva, saját szüleit találja a szentély előtt heverők közt, magának a boldogtalan anyának tébolya és panaszai, majd a felébredő Matathiasnak és fiának kétségbeesése növelik szánakozó fájdmát. Florus megjelenése megdöbbeneti; az ő részvételére az eseményekben nem számított. A Florusra támadó Berenice féktelen kitörésein először csodálkozik, de mikor megtudja, hogy a szentélyt is Florus gyújtatta fel, s Berenice önfeláldozását is megérti, elérzékenyedik. Florust megkötözteti és «komor csendességgel» megátkozván, elviteti. A szerencsétlenek további kesergése, Berenicének jóságos szelid-sége következményeire figyelmeztető szavai még jobban elbűsítják. Amint így Berenicét nemes fölényben látja maga előtt, szerelme felújulásától félve távozásra kéri. Szenvedését Mária halála teszi teljessé. Mikor Berenice figyelmezteti erre, már érzi, hogy szüksége van rá. Könnyes szemmel imádkozik, hogy soha többé ne kelljen így győznie, ne tudjon többé háborút indítani. Itt sem érzünk alakjában nagyságot, csak érzékenységet, s elérzékenyedése, míg egyfelől háttérül szolgál a pusztulás és részesei elvonultatására, másrészt csak arra jó, hogy Berenicével ismét egyesítse s a jövőre a békesség elhatározását megérlelje. A források szerint Titus császár a pontifex maximus méltóságát is azért vette föl, hogy legyen oka tartózkodni a vérengzéstől; arra nem tudnak válaszolni, mi változtatta meg a harcias és szenvedélyes vezért, kinek trónralépését rettegve várta a birodalom. Katonánál az akarata ellen felidézett sok szenvedés látása avatja a béke császárává, de itt ez nem is változás, mert ez a Titus kezdettől fogva végtelenül szelid.

Már Gyulai óta emlegetik Titus és Endre király alakjának rooknságát. Ez a párhuzam a legmeggyőzőbb a Katona-drámák alakjainak párosításai közül. Erős uralkodót Katona egyik eredeti drámájában sem elevenít meg. Endre és Titus, ki szintén már a drámában is «fejedelem», egyaránt jólelkű, szelid, de befolyásolható, gyöngé emberek. Melléjük állítható harmadikul a *Ziska* Vencel királya is. Lehetne arra gondolni, hogy a Herder óta gyakori történetfelfogással látja Katona a történelmi folyamatot függetlennek a forrásoktól kiemelt nagy egyéniségektől: ezeket magukat is a legkülönbözőbb behatások ragadják a végzet akaratóból oda, hol megdöbbenve állnak meg, látván, mit cselekedett általuk a végzet. A romantikus drámaíróknál, kiknek előfutárjai már Katona korában elárasztották dramatizált történelmükkel a színpadot, szintén gyakori e

felfogás s utóbb egyik oka lett a német romantikusok nagy tragédia alkotására való képtelenségének is. A történeti folyamat maga jobban érdekli őket, mint az egyének tragikus küzdése; innen van Shakespeare ú. n. históriái iránt való vonzalmuk is. Tieck a Wallenstein-trilógiáról mondott bírálatában sajnálja, hogy Schiller nem az egész háború pusztításait dramatizálta inkább.¹ A *Jeruzsálem pusztulása* drámaibb és tragikusabb a kor dramatizált históriáinál, de az egyéni tragikum hiányának részben a korszerű történetfelfogás is oka lehet, mely még küzd a nagy tragikusok hatásával.

De ez az általánosabb szellemtörténeti magyarázat nem elég. Katona tudott már előbb is erős küzdő drámai alakokat teremteni, csak az uralkodókban nem. A cenzor, aki *Bánk bánt* azért nem engedte előadni, «mivel Bánk bán nagysága meghomályosítja a Királyi Házat», épúgy korlátolt volt, mint ahogy hibáztak, akik utóbb politikai iránydrámaként használták fel. De természetes, hogy Katona is korszerű látással látta a világtörténelmet. Napoleon környezetében élő író nem eleve-nítet volna meg csupa gyöngye uralkodót. Az egykorú hazai viszonyoknak a közvéleményben való tükröződése a történelem szemléletét is befolyásolja. Az ellenzéki magyarság királyhűsége, melyet nemcsak az újságok, de a legbizalmasabb levelezések is bizonyítanak, már Katona korában a legnagyobb jószágot látta uralkodójában, de gyöngének, befolyásolhatónak tartotta s minden bajt gonosz tanácsadóinak tulajdonított. Ezzel a modern felfogással látja Katona már az imperator működését is. Mintha azért sem tudná igaznak érezni a döntő eseményeket nagy egyénekhez fűző történetírás látását, mert Ferenc korában élt, akit már a század elejétől a kormánya intézkedései ellen elkeseredett magyarok is őszintén magasztaltak jószágáért. Még egy Titus alakjával kapcsolatos körülményben gyanítható a közhangulat hatása; itt már csaknem tendenciaként jut kifejezésre. Titus békefejedelmé válása a harctól okozott pusztulás után épen nem erőltetett befejezés, sőt a katharzis egy nemének tényezőjévé is válik. De annak, hogy a drámát befejező szavakban — hol a kor divatos szokása szerint Titus a látottaktól kiváltott elhatározását kimondván, természetesen a közönség szájaize szerint is vonja le a tanulságot — nemes szándéka ellenére elháríthatatlan felelősségéről tesz vallomást: különös jelentőséget kell tulajdonítanunk. Katona a «népek csatája» után a párizsi békét s a bécsi kongresszust megelőző hónapokban írta drámáját, mikor nálunk is egyre erősödött a sok harc után világbékét váró s egyben lelkesen loyális hangulat. A színház körül, hol királyhű hazafias darabok is sorra kerültek, különösen nagy volt a lelkesedés. Jellemző erre

¹ *Dramaturgische Blätter*. 1826. I. 63.

Kultsárnak, ki a magyar színtársulatnak is igazgatója volt, 1814 őszén kiadott röpirata, melyben a bécsi kongresszus után Pestre látogató szövetséges fejedelmekért lelkesedő hangulatot kihasználni akarva, azt javasolja, hogy a béke és e látogatás emlékére állítsák föl az állandó magyar játékszint.¹ Katona drámája egyre teljesebben pacifista irányba térésének az 1813—14. évi közhangulattal való magyarázata érthetőbbé teszi, miért vett el Katona minden részt az ostromban Titustól, feláldozva ezzel a jó darabig művészi tudatossággal fokozott drámai feszültséget és Titus megrendülésének és egyéni tragikumának meggyőző voltát. Az expozíciótól kezdve biztos érzékkel Titus végzetes fellobbanása felé feszíti a szálakat és az érdeklődést. Azáltal, hogy Titus nemcsak rosszat nem akart, hanem minden befolyás és lelki kényszer ellenére végül sem maga rendeli el az ostromot, összeroppanása vesztit meggyőző erejéből, de felelősségét tagadni még így sem tudó végszavainak pacifista színezete nyomatékosabbá válik. Csak ebből az okból léphetett le Katona arról az útról, melyen elindult. Így a dráma főhibájának oka alighanem a korhangulattól való elragadtatás volt — ez a lirizmus gyakran rontott már el jól indult drámákat.

A pusztulást FLORUS tudatos munkája készíti elő s a legkomolyabb akadályá Titusnak Berenicéhez való szerelme válik. A *Jeruzsálem pusztulásának* minden alakja ott mozog Katona forrásában is, de Florusnak és Berenicének onnan különböző vonatkozásokban ismert vonásaiból a legaprólékosabb gondnal igyekezett a történeti folyamatnak más pontjára beállított egységes, élő alakot teremteni. Küzdelmük minden részlete a történelemből ismert jellemükből foly, pedig maga e küzdelem Katona képzeletének alkotása. Ő teszi Gessius Florust, a volt helytartót, a hadjárat főmozgatójává, a városra nehezedő büntető végzet kiválasztottjává. Cselekedeteinek Josephus szerint is legfőbb irányítója féktelen kapzsisága; a római helytartók e közös bűnében ő vitte legmesszebb a judaeai helytartók közt. Mikor Cestius Gallusnál panaszt tettek ellene, bosszúból kegyetlenséggel és kegyeletlenséggel iparkodott a zsidókat harcra ingerelni, hogy megsemmisülésüket előidézze. Végre kitörvén a lázadás, a syriai igazgatót hívta segítségül. Hadjáratuk kudarcra után Rómába citálták. További sorsáról nem szólnak a források. Katona Titus táborába hozza; ott is tovább dolgozik a város megsemmisítésén. Korábbi cselekedeteire csak ellenfelei szemrehányásai világítanak rá; Nero igazságosnak találta. Most is a kapzsiság vezeti, a templom kincseire vágyik

¹ Hazafiúi javallás magyar nemzeti theátrum építéséről, mely egyszerűsmind a fejedelmi szövetség győzedelmének és a három felség Pesten létének emlékeztető jele legyen. 1814. okt. 25.

— ezért sem elég neki a város bevétele — de bosszúvágyból is kegyetlen pusztítást akar. Katona még egy szenvedéllyel növeli e rút lélek romboló indulatát: kéjvággyal, a zsidó királynő bírhátásának vágyával, de ez a kapzsisággal szemben alárendelt marad, s Florus a városrontás szándékától függetlenül is győzni remél.

Már a szándékát gátló tényezők ellen való kifakadásából érezzük, hogy egy gonosz, de erős alak kíván belenyúlni az események intézésébe. A királynő közeledtekor a gonoszság leleményességével ismeri fel a kedvező alkalmat s lesből megfigyeli. Felháborodását, szemrehányásait gúnyolódva fogadja, majd azzal ingerli, hogy csak bírása reményében nem öli meg miattuk. Minél haragosabb Berenice, annál jobban fölébe kerekedik nyugodt, számító gúnyosságával. Erőszaktól sem riad vissza s a «nevetségés heroinát», kicsavarván törét kezéből, erővel meg akarja csókolni. A vezér előtt először gyáván mentegődzik, de csakhamar feltalálja magát. Titus elragadtatott felkiáltásából megérti szerelmét s el akar tűnni. Parancsára utána menvén, dolgában biztosan «gúnyolódó mosolygással súgván» szól vissza: «A fejem még nem karóra való.» Biztosan számító játékkal tudja az ostrom elrendelését kicsikarni. Nikanor gyilkosait átkozza s «könnyet törölvén száraz szeméből», siratja az emberiség barátját. Félig elkeseredetten, félig gúnyosan, de egyben jósága említésével hízlegve veti szemére Titusnak, hogy egy buzgólkodó zsidó és egy kacér asszony hatalma alá került. Sürgető kérdésére előbb képletesen beszél a Manesek kiengeszteléséről, aztán világosabban céloz a teendőkre. Nem is hallgatva már Titus reménykedő szavaira, egymásután vágja oda, hogy «mást is Nikanor sorsa érhet, ha tovább imádkoznak» — különben sem lehet a várost megkímélni. Végre, mintha erőlködését sikertelennek látná, a hűség szolga fájdalmát színleli. Titus rendeletét alázatos engedelmességgel siet teljesíteni, de magában a templom kincseinek kifosztására gondol. Az ostrom elmaradásába nem tud belenyugodni. Gúnyos megvetéssel figyeli a vezér szerelmét. A bosszúkivánó Berenice megváltozását gúnyolódó szellemeskedéssel Psyche és Europa vonakodásához hasonlítja. Reményeinek megghiúsulása azonban még erősebben bosszúra ingerli. Ismét meg tudja ragadni az alkalmat, hogy az ártatlanság látszatával véget vessen az útjában álló viszonynak. Maga hívja fel Titus figyelmét a Polemon levelét olvasó Berenice színének elváltozására, aztán «győzedelmes vigyorgással» kisuhan, «hadd mennyen a többi a szabad folyamathban». Agrippát előre tudósította «Húga hűség-telenségéről», s így, mivel ez Jeruzsálembe vissza nem mehet, azt is reméli, hogy kénytelen lesz magát rábízni. Mikor Berenice nyugalma visszaadásáért magát ígéri jutalmul, törét adja vissza. Hogy a Titus ellen való merénylettel nagyobb célja van, azt

mutatja az összeesküvésbe beavatott legényeinek elrejtése s hogy a kudarc után első pillanatban dühbe jön. De azután «hirtelen feltalálván magát», embereivel Berenicét fogatja el. A Józseftől elbeszélte kinzásokat ennek munkájából vette Katona, de ő háritja az ostromló sereg minden szörnyű tettét Florusra; a templomot is az ő embere gyújtja föl. Mivel rabolni már nincs mit, dühösen hurcolja a templom kifosztóját Titus elé, hogy bizalmát is visszanyerje ezzel. Berenice által való leleplezése után, mikor főrangúságára való hivatkozásával nem törődve elhurcolják, érzi, hogy ő is elvesztette a harcot: «Kintseknek Istene, kinek szüntelen áldoztam, tehát elhagytál engemet!»

Florus egyetlen hatalmas ellenfele, BERENICE által kapott helyet a dráma tényezői közt a szerelem, Katona szerint is «az emberi cselekedetek legfőbb rúgója».¹ Önmagában is csábító feladat volt már az élet-halálharc idején összehozni a római vezért és a zsidó királyi családnak e Kleopátrához hasonló, de nagyobb szabású elődjénél talán még titokzatosabb asszonyát, ki később sokat foglalkoztatta a római közvéleményt. Arról nem tudnak a források, hogy az ostrom idején együtt voltak, de kivehető belőlük, hogy korábról is gyanúsították Titust Berenice iránt való vonzalommal,² s tudták, hogy Berenice-nek nagy része volt a Flaviusok trónrsegítésében; bátyja Titus seregében is ott volt. A francia klasszicizmus szentimentális sablont csinált ebből az érdekes vad nőalakból, nem ügyelve másra, mint Suetonius szavaira Titus viszonyának végéről: «Berenicem... ab urbe dimisit, invitus invitam.» Hogy miképpen lett e búcsú egyszerre két drámának (Corneille: *Tite et Berenice*; Racine: *Berenice*) tárgyává, annak története jellemző erre a finom udvari színiköltészetre; beszámol róla Voltaire Corneille-kommentárjában: «Henriette d'Angleterre, belle-soeur de Louis XIV, voulut que Racine et Corneille fissent chacun une tragédie des adieux de Titus et de Bérénice. Elle crut qu'une victoire obtenue sur l'amour le plus vrai et le plus tendre, ennoblissait le sujet: et en cela elle ne se trompait pas; mais elle avait encore un intérêt secret à voir cette victoire représentée sur le théâtre; elle se ressouvenait des sentiments qu'elle avait eus long-temps pour Louis XIV, et du goût vif de ce prince pour elle. Le danger de cette passion, la crainte de mettre le trouble dans la famille royale, les noms de beau-frère et de belle-soeur, mirent un frein à leurs désirs;

¹ Tud. Gyűjt. 1821. 4. k. 4. l.

² Tacitus (*Hist.* II. 2.) említi, hogy mikor Galbát üdvözölni Rómába ment s megöletéséről hallván, mindjárt útközben visszafordult, sokan mondták, hogy Berenice vonzotta vissza Ázsiába; hozzáteszi: «neque abhorrebat a Berenice juvenilis animus, sed gerendis rebus nullum ex eo impedimentum.»

mais il resta toujours dans leur coeurs une inclination secrète, toujours chère à l'un et l'autre. Ce sont ces sentiments qu'elle voulut voir développés sur la scène, autant pour sa consolation que son amusement.»¹ Corneille és Racine Bereniceje nem is más, mint franciásan finom, érzésben és gondolkodásban ideálisan nemes szerelmes királynő; bármennyire fáj neki, lemond Titus bírhatajáról, — addig ártatlan jövődöbelije volt — mert nem akar akadálya lenni világot boldogító uralmának. Ebben az önzetlenül nemes, ártatlan és gyöngéden nőies alakban semmi sincs a történelmi Berenice ellentétes vonásaiból. Ha Katona ismerte volna, fölényes öntudattal kellett volna elfordulnia. Ő, ki az *Ilka* bírálatában is a kor, helyzet és egyéniség különállásának minden apróságban való megőrzését kívánja s elítéli a «cikornyás románba» illő szavakat, már a *Jeruzsálem pusztulásában* is mindenkit jelleme szerint beszéltet. Ha a szentimentális dialogusban való gyakorlata a kor divatjából természetes, annál jellemzőbb, hogy épen csak Titust rajzolja pusztán ily vonásokkal. Berenicében egész ellentétességében igyekezett megeleveníteni e sokrétű érdekes alakot.

A történelem Berenicéjében megvan a keleti uralkodónők minden végtelensége. Féktelenül érzéki: mint két, csaknem felnőtt fiú anyja, bátyjával incestus hírében áll; hogy ezt elfelejtsék, újból, talán már harmadszor, férjhez megy egy barbárhoz, de rövidesen visszatér bátyjához.² Az ifjú és a valóságban egyáltalán nem erényhős Titust könnyű szerrel meghódítja és sok éven át él vele. Oly nagy a hatalma mind az öreg Vespasianuson, mind Tituson, hogy a római nép keleti császárnőtől fél. Annál nagyobb a meglepetés, mikor Titus megválk az 50 év körüli királyi szeretőtől. Katonánál maga Berenice is a féktelen temperamentumot tartja főhibájának, mikor épen legvadabb tervelgetésében azzal erősíti magát: «Most félre véled, temperamentum!» Szeszélyes, vadul érzéki. Titust csak egyszer látta, de szép fiataltsága úgy megragadta, hogy bátyját már nem kívánja. Ez az új szenvedély sokkal nemesebbel egyesülve, majd magában is megnesemedve irányítja küzdelmét. E másik szenvedély, hazája megmentésének vágya, szintén különös módon, szeszélyes temperamentumából fejlődve tovább nyilatkozik meg. Népet meg szeretné menteni a pusztulástól, noha azt mondja, hogy útálja, mert megsértette őt, pedig korábban is igyekezett bajain segíteni. Josephus részletesen beszámol e korábbi fáradozásairól: már kezdetben igyekezett bátyjával együtt a veszedelmet hozó lázongást

¹ *Commentaires sur Corneille*. III. (Oeuvres compl. de Voltaire. 67.) 1785. 337—8.

² Josephus: *Antiquitates*, XX. 9. — A Rómában is elterjedt pletykákra különösen jellemző még Juvenalis 6. satírája.

csillapítani; Florushoz maga ment könyörögni mezítláb, amint fogadalma következtében sanyargatta magát, s kicsibe mult, hogy áldozatul nem esett maga is a katonák dühének. Ő is följelentette Florust Cestius Gallusnál. De bátyjával együtt elűzetvén, kénytelen volt átmenni a rómaiakhoz. Katonánál Titus megölésével, aztán rossz tanácsadója eltávolításával akarja Jeruzsálemet megmenteni, de multja miatt elbukik a küzdelemben, hogy végre leleplezze és romlásba döntse Florust s a szenvedésekben megnemesülve, ismét egyesülhessen Titusszal.

Megjelenésekor még ég benne a népétől való megvetés gyalázata és az elűzésén való felháborodás is, de nem tudná az ellenséget szolgálni. Józsefnek elmondja, mikép jutott elhatározására, s különös módon magyarázza meg maga nemesebb törekvéseinek eredetét: Titus annyira megtetszett neki Alexandriában,¹ hogy előtte is érdemesíteni akarta magát s egyúttal a várost a teljes pusztulástól megmenteni; ezért igyekezett a lázongókat élete kockáztatásával megbékíteni, de kénytelen volt elmenekülni. Ekkor támadt az a gondolata, hogy megöli népe ellenségét s lemond egyéni vágyairól. A keleti temperamentum mellé keleti korrupcióhoz szokott számítani tudás járul: az erszényében levő sok «jóltévő érc» hozta át az őrségeken s bizik benne, hogy mindenén átsegíti. Mesés gazdagságát és az annak felhasználására való képességet is történeti tényekből ismerte Katona: Tacitus² szerint nagy vagyona folytán jutott a Flaviusok közelébe is, kik rá voltak szorulva, Josephus még azt említi, hogy Polemon ezért volt hajlandó a zsidó hitre térni. Vad indulatossága már első jelenetében helyenkint megrázó erővel érvényesül; szemrehányó szavaiban a szeméremtől régen megvált nőnek jogos felháborodásától megnemesedett vadsága nyilatkozik. De Florus cinikus fölényével szemben nem soká maradhat erős; indulatos vadsága kellő testi erő és lelki nyugalom híján nevetségessé teszi a lelkiismeretlen, nyers katona előtt. De már Titus megjelenésekor visszanyeri királynői fölényét s mosolyogva adja vissza a meghúzóó Florusnak a «nevetséges Héros» elnevezést. A Tituson tapasztalt felindulás növeli önbizalmát s megerősíti hirtelen támadt gondolatát, hogy engedve női ösztönének jobban szolgálhatja hazáját is: csak a vezér szívét kell teljesen meghódítania s Florus kivégzését kérnie. Nem törődve helyzetével, szenvedélye

¹ A későbbi verses töredékben Antiochiát teszi Katona Alexandria helyébe, talán csak a vers kedvéért. Valószínűleg egyik esetben sem támaszkodott senki véleményére. Mindkettőt lehetők tarthatta: Titus Alexandrián át jött Görögországból apja seregéhez, Vespasianus viszont Antiochiában vette át a vezérletet s onnan indult Ptolemaísba. Már ekkor vele volt Agrippa is. Antiochiában utóbb is meg kellett fordulniuk.

² *Hist.* II. 81.

hatalmától ragadva, végig elsorolja népe szenvedéseit, majd «vitézül,» büszkén dicsekszik, mennyi kárt tett Florustól felizgatott népe a rómaiaknak. Aztán kacér számítással emlékszik vissza mostani csalódásával szemben első találkozásukra. Jogos felháborodása Titus igazságérzetét, a szenvedések sirtása gyöngye lelke részvétét, az utolsó kacér fordulat megérett szerelmét igyekszik a maga kérésének szolgálatába állítani. Mikor mindezt sikertelennek érzi, visszatér korábbi elhatározásához. Titus titokzatos búcsúja, áldozata említése pillanatnyi küzdést idéz föl lelkében, szeme fölcskillan, de aztán csak a bosszúvágyat érzi, mely most annál erősebb, mert női magabizásában is sértve érzi magát; fokozza ezt az érzést Florus gúnyos visszaszólása is. Megvetéssel fordul Józsefhez, de nemes szándékát megértvén, «érzéssel» nyújtja feléje kezét; mint Jeruzsálem megmentésének vágyában, a cselekvésben is társat remél benne. Ijedt vonakodásával szemben a város sorsán való kétségbeesés felkeltésével akar harcolni. Mikor aztán megérti, mi Titus áldozata, újra felülkerekedik benne a démonon a nő. Néhány szó után egészen elnémuló magánjelenete a drámai lélekrajz remeke. Háborgása csak egy-egy szóban tör ki, mindenik újabb fordulatát jelzi a megelégedés és a meghatódásán való bosszúság közt való hanyódásának; végül az ujjongás, melyet vélt céljai visszaidézésével már nem tud féken tartani, egészen naiv, egészen ösztönös elmosolyodásban nyugszik meg: «Tsak ugyan bolondossak az Emberek!»

Csak felületes olvasás után láthattak e változás miatt e temperamentumától egyre más és más irányba ragadott, de mindig szenvedélyes nőben a «legcsekélyebb férgecskénél» is védtelenebb passzív szerelmest. Főleg Zilahi Kiss Béla igyekszik olyan női sablonba beszorítani, melyet Katona összes drámáiban látni vél. Szerinte «Titusnak egy pár bókjára, hogy feleségül veszi, lemond bosszújáról»; pedig korántsem ez az ok, hiszen a házassági ajánlat már szerelmes együttlétük után történt s tőle inkább megzavarodik, helyzete következtében megijed. Kiss B. nem lát benne semmi számítani tudást s kifogásolja, hogy csak «mondják, hogy kacér, hogy tudja a férfiakat orruknál fogva hurcolni, hogy akkor tud sírni, a mikor akar, hogy észbontóan szép», de «mindez erejének nem veszi semmi hasznát»,¹ annyira passzív a gyöngye Titusszal szemben is. Pedig még akkor is nagyszerűen tud v le bánni, mikor maga is komolyabban szereti már, s minden áradozásában épen annyi a számítás, mint az őszinte érzés. Nem az ő kacérságán múlik, hogy nem tudja Florust idejében eltávolítani. Katona nem hagy kétségben afelől, mennyi a kacérság Titust magasztaló szavaiban. «Titus kebelébe rejtven tsalárd tekintetét», hizelegve beszél a maga megváltozásáról. Természetesen meg-

¹ *Katona József élete.* 1900. (Magyar Könyvtár) 64. 1.

akad és kertelni próbál, mikor Titus házasságot ajánl, de mikor ez habozásán fennakadva már-már elveszíti minden bizalmát, a jövőtől várva a helyzet tisztázását: megöleli s megerősíti korábbi szerelemvallását. A rosszkor érkező levél újra jobban megzavarja, s Florus figyelmeztetése után hiába akarná palástolni színeváltozását. Eltakart ábrázattal rettegve várja ítéletét. Most igazán mélyen sújtottan érzi multja végzetes következtését, mégis abban is lehet számítás, hogy sirva fakad, de egyúttal azt emlegeti: «Mi tántoríthatott engem el tzelomtól egyéb, mint a te Jóságod?» Aztán ravaszkodva akarja vétkét tagadni. Titus határozott búcsúja indulatossá teszi, de most is tud szívére hatni; a maga jövő s szenvedéseit állítja eléje s a lelketlenség önvádját igyekszik fölkelteni azzal, hogy azt teszi szerencsétlenné, kiről csak az imént mondta, hogy tőle kapta valódi életét. Megerzi szavai hatását Titus gyöngye szívére s máris meg akarja ölelni. Távozása után ismét démonikus erőig fokozódik indulata. Érzi fölényét: a pogány nem soká fogja bírni a pusztá barátságát. De az érzékiség önbizalmán erőt vesz a féltékenység s vele felújul a régi bosszúvágy: sátánként akar Titus boldogságának útjába állni. Florus újabb szerelmi vallomását «vad nyájassággal» utasítja el, de szenvedélyes háborgásában elvesztvén tisztánlátását, odaigéri magát, ha nyugalmat szerez neki. Tanácsára elsárgul, de aztán tele bosszúvágygyal biztatja magát: «Ide tsak frissen, mert a gondolkozás sokszor megbánást szül.» Florus szerepcseréjére «dühösen el katzagja magát: Betstelenek!» — majd újra látva József panaszából, mily ördög eszközévé akart lenni, észretér. Titus nemes felháborodásától s engesztelő búcsúszavaitól «elragadtatva utánna akar»; nemessége az érzékiségnél magasabbrendű érzelmet értet meg vele, de most is szeszélyesen vad lelke hirtelen elhatározásával, leköti magát a gonosztevőnek Titus és Jeruzsálem megmaradásáért, s csak a pusztulás után látja, milyen szörnyeteggel kötött megint szövetséget. Fájdalmas elkeseredéstől fokozott vadsággal ragadja meg: «Emberiség Sepredéke! Te, kit az Istenség bélpoklul eresztett a Zsidók közé, hogy végső Pusztulásokat is te fejezd bé! Te Pestisse a' Római ditső Névnek, — könnyekből és vérből meg idősödött Tsoda állat, aki esküvésszel játszol és Plutó Arany Istenednek kedvéért, többi Isteneidnek neveit is bé motskolod» — tör ki haragja, s a rómaiak megdöbbenését észre sem véve folytatja. Titus elérzékenyedését intéseire való emlékeztetéssel növeli s «nyájas keserűséggel» szólítja meg újra a többiek panaszai után. A fájdalomban mindennél erősebben érzik összetartozásukat. Mindkettejük szívéből mondja: «Tsupán egy résztvevő szív volt a világon a te számodra alkotva és az Berenicének szíve.»